

ПРАВЦИ РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА ОПШТИНЕ РАШКА

Ивана Пењишевић^{*1}

* Одсек за географију, Природно – математички факултет, Косовска Митровица

Примљено 30 маја 2012; рецензирано 20 јуна 2012; прихваћено 14 августа 2012

Апстракт: На територији општине Рашка се налазе значајни природни и антропогени ресурси, који представљају добру основу за њен регионални развој. У досадашњим плановима они су били маргинализовани због утицаја индустријализације, која их је само у малом обиму искористила. Задатак истраживања је праћење актуелних географских промена на релацији природа-становништво-насеља-привреда, а ради стварања комплексне слике о овом простору који до сада није био предмет проучавања регионалних географа. Циљ рада је да се анализом природних и антропогених фактора изврши дефинисање праваца, који би условили равномеран регионални развој општине Рашка. Резултати истраживања су добијени коришћењем различитих извора литературе и теренским радом, пре свега опсервацијом и анкетирањем. Они се односе на чињеницу да у даљим плановима општине Рашка посебна пажња мора бити посвећена развоју пољопривреде, рударства и туризма. То су делатности које у будућности могу бити носиоци регионалног развоја и фактор ревитализације руралног дела ове општине.

Кључне речи: Рашка, природни и антропогени ресурси, регионални развој, ревитализација

Увод

Територија општине Рашка захвата површину од 666 km² и административно је подељен на три градска, три приградска и 55 сеоских насеља. Иако се ради о општини која територијално није велика, она поседује добро развијену мрежу регионалних и локалних путева, значајне природне ресурсе и културно-историјско наслеђе из различитих историјских епоха. Све то је на почетку друге деценије XXI века сврстава у ред економски перспективних општина у Србији. С обзиром на чињеницу да до сада нису јасно дефинисани правци регионалног развоја општине Рашка, у овом раду ће бити указано на активности и делатности које би могле да остваре позитиван економски резултат и обезбеде њен стабилан демографски развој.

¹ ivanasocanac@yahoo.com

Методе истраживања

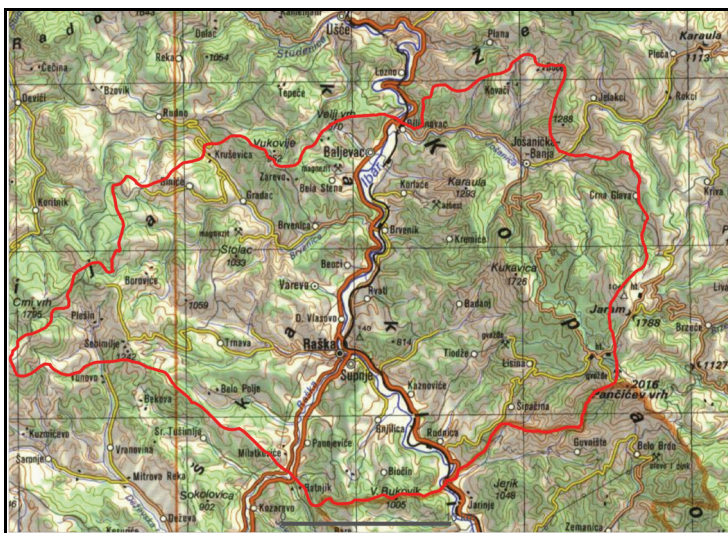
У оквиру методолошке апаратуре, као општи методски поступци у раду су коришћени општи и статистички метод, а као посебни метод анализе, синтезе и картографски метод. Истраживањима на терену општине Рашка утврђене су географске појаве и процеси који нису били уочени у расположивој литератури. Применом анализе и синтезе прикупљених података, у раду су изведени општи закључци до којих се дошло током истраживања.

Истраживано подручје

Општина Рашка се налази у југозападном делу Србије и на основу истраживања спроведених на терену, утврђено је да се њене административне границе поклапају са природним границама микрорегије Рашки крај (Пењишевић, 2010). У регионално-географском погледу, Рашки крај обухвата источне делове Старовлашко–рашке висије и средишње делове Ибарско–копаоничког краја (Павловић, Родић, 1994). Општина Рашка се морфолошки дели на котлински (у басенима река Ибра, Рашке и њихових притока) и брдско – планински део (огранци Копаоника, Голије, Рогозне и Жељина). Долином Ибра, која има меридијански правац пружања, ова општина је на северу повезана са знатно развијенијим регијама Западним Поморављем и Шумадијом, а јужно са Косовом и Метохијом. Источно је долином Јошанице, десне притоке Ибра, повезана са Топлицом и Александровачком жупом, а на југозападу, долином реке Рашке повезана је са општином Нови Пазар (Војногеографски институт, 1970).

Проучавана општина се налази у централном делу Рашког округа, којем поред општине Рашка, припадају још Врњачка Бања, Краљево, Нови Пазар и Тутин. Рашком округу припада 4,43% површине Републике Србије, а општина Рашка захвата 17% површине истоименог округа. По томе се она налази на претпоследњем месту, док је по броју становника на последњем месту у Рашком округу. Ово је забрињавајући податак, ако имамо у виду да је становништво најзначајнији фактор регионалног развоја.

Правци регионалног развоја општине Рашка

Карта 1. Физичко – географска карта општине Рашка

Демографска ситуација

На основу података Републичког завода за статистику који се односе на пописе становништва од друге половине XX века па све до прве деценије XXI века, може се констатовати да је становништво општине Рашка захваћено неповољним демографским процесима. Они се огледају кроз константно опадање наталитета, пораст морталитета, исељавање становништва и демографско старење популације. Све до 1953. године ово је било претежно аграрно подручје, које је имало релативно високу стопу природног прираштаја. Породице са великим бројем деце биле су у функцији развоја пољопривреде, која је била и основна привредна делатност. Међутим, после 1961. године, са бржим развојем непољопривредних делатности и све већим запошљавањем ван газдинства, дошло је до опадања стопе природног прираштаја. За период од 41 године (1961 – 2002), број становника општине Рашка опао за 2.875 лица или за -9,63% (РЗС, 2004).

Смањење броја становника настало је као последица негативног природног прираштаја и интензивног процеса емиграције са овог простора. Због пада наталитета и пораста морталитета, стопа природног прираштаја током друге половине XX је у сталном паду, па је 2010. године забележена најнижа негативна вредност од -6,8‰ (Општине у Србији, 2010). Природни прираштај је прилично неуједначен, па сеосим насељима на обронцима

Копаоника и Голије, због неповољне старосне структуре, прети биолошко гашење. Старосну групу млађу од 14 године чинило је 1961. године 32,7% популације општине Рашка, док је њено учешће 2002. године смањено на 15,3%. Са друге стране, удео старосне групе преко 60 година је троструко увећан, са 8% 1961. године на 24,3%, колико је износио 2002. године (СЗС, 1966 & РЗС, 2004).

То је један од крупнијих проблема, који представља неповољно обележје демографског стања општине Рашка на почетку друге деценије XXI века. Савремена миграциона кретања млађег становништва према граду, довела су до редистрибуције наталитета и преношења центара репродукције са села на град. Тако на пример, планинска насеља Покрвеник, Бадањ и Луково по Попису становништва 2002. године нису имала ни једног становника млађег од 19 година, па су и њихови индекси старења изузетно високи (Бадањ 57, Луково 29, Покрвеник 11). Са друге стране, најниже индексе старења имају градска и приградска насеља, у којима преовладава младо становништво (Супње 0,29, Рашка 0,55, Вареве 0,66, Баљевац 0,89).

Овако различит темпо промене броја становника одразио се и на промену густине насељености. Половина од укупног броја насеља општине Рашка (30), на почетку друге деценије XXI века, налази се у зони слабе насељености. Ово је озбиљан проблем, који врло брзо може довести до демографске угрожености сеоских делова ове општине. Да би се ови негативни демографски процеси до некле ублажили, неопходно је предузети мере за побољшање услова живота људи на селу. Оне између осталог подразумевају саобраћајно повезивање планинских села са њиховим центрима и изградњу телефонске мреже селима која још увек немају фиксне телефоне (Покрвеник, Раковац, Кремиће и Црна Глава). Такође, неопходно би било и стимулисати дневне мигранате да остану на селу, путем давања кредита за изградњу индивидуалних сеоских домаћинстава. Унапређење пољопривредне производње организовањем шире откупне мреже и већим инвестирањем у развој пољопривреде од стране државе и локалне заједнице, било би од великог значаја онима који желе да остану да раде и живе у сеоским подручјима општине Рашка.

Резултати и дискусије

Први и основни правац регионалног развоја општине Рашка везан је за *рационално искоришћавање природних ресурса*. Најзначајнији природни ресурси ове општине јесу минералне сировине, термиоминарални извори, пољопривредно земљиште и шуме. Од минералних сировина, издвајају се

камени угаљ, борни минерали, магнезит, олово, цинк, азбест, грађевински и украсни камен. Нека лежишта су била у експлоатацији или се и сада експлоатишу (камени угаљ), док се појаве неких минерала сматрају перспективним за регионални развој општине Рашка. Највећи економски значај има експлоатација борних минерала у Пискањи (резерве руде износе осам милиона тона) и Побрђу, али су за сада потребна знатна улагања у геолошка истраживања како би се добила јасна представа о економској оправданости отварања лежишта (Обрадовић, Ђурђевић, & Васић, 1992). Према расположивим резервама минералних сировина, рударство се у будућности може сматрати основним правцем регионалног развоја општине Рашка. Рад рудника у прошлости повољно је утицао на насељеност и концентрацију становништва у Баљевцу. Тиме је у извесној мери ублажен процес миграирања радно способног становништва према развијенијим градовима наше земље. Економска криза деведесетих година XX века утицала је на стагнирање обима производње. Тада се велики проценат становништва са територије општине Рашка иселио у потрази за послом и бољим условима живота. Предвиђена експлоатација борних минерала у лежиштима у околини Баљевца, могла би у извесној мери да ублажи процес емиграције становништва са овог простора.

Термоминерални извори су за сада још увек недовољно искоришћено природно богатство општине Рашка, иако је вода Јошаничке Бање коришћена још у периода Римљана. Лековитих извора има укупно 13, са температуром воде од 58°C до 78,5°C (Васовић, 1988). Међутим, без обзира на дугу традицију постојања и потврђене резултате у лечењу оболелих, Јошаничка Бања ни на почетку друге деценије XXI века није искористила могућност да се афирмише као здравствено-лечилишно и туристичко-рекреативно место. Њене вредности нису адекватно валоризоване у досадашњим плановима развоја туризма на овом простору. Разлог за то је што се годинама улагало у развој туризма на Копаонику, па су бањске функције потпуно запостављене. Термоминералне воде могуће је користити за лечење одређених болести, али и за туристичку рекреацију и постхоспитални опоравак. Поред тога, високе температуре воде извора Јошаничке Бање представљају и значајан енергетски потенцијал, који се може користити у пољопривреди и у домаћинствима за загревање просторија. Са тог аспекта, у будућим просторним плановима се термоминералне воде којима располаже општина Рашка морају посебно уважавати, јер оне могу да допринесу њеном равномернијем регионалном развоју. С тим у вези, дугорочним планом општине Рашка и државе, предвиђено је рационалније искоришћавање термоминералних вода. Да би се Јошаничка Бања афирмисала као здравствено-лечилишно и туристичко-

рекреативно насеље, неопходно је улагати у њен развој у смислу обезбеђивања:

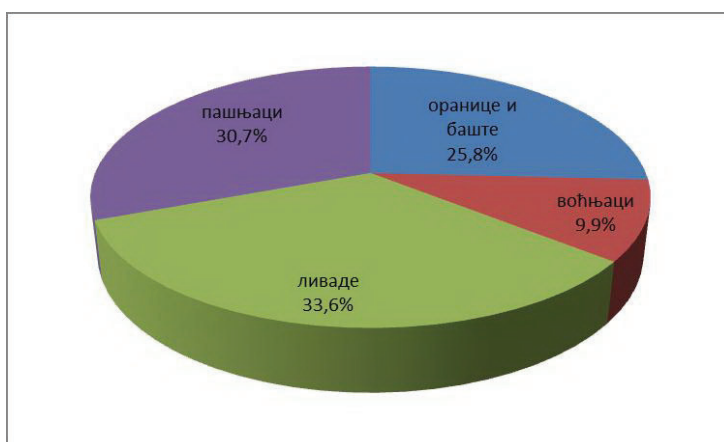
- комплетне канализационе мреже за ово бањско насеље,
- регулације и уређења кеја речног корита Јошанице,
- уређења, проширења и озелењавања постојећег парка у Јошаничкој Бањи,
- изградње нових смештајних капацитета (хотела и мотела) и проширења броја постеља у приватном власништву,
- комплементарног развоја бањског и планинског туризма, изградњом гондоле од Јошаничке Бање до Копаоника, како би се туристи превозили еколошки чистим путем, уз могућност уживања у природним лепотама тог поднебља (Социо-економска анализа општине Рашка, 2008).

Како по површини, тако и по природним обележјима које омогућују разноврсну производњу у области ратарства, сточарства и воћарства, пољопривредно земљиште представља значајан природни ресурс општине Рашка. Од укупне површине коју захвата територија општине Рашка (66.641 ha), значајан удео припада пољопривредном земљишту (37,3%). Оно пружа могућност оптималног коришћења усклађеног са еколошким принципима развоја, па је у том циљу неопходно:

- издвојити стамбене и индустријске зоне у општини Рашка и успоставити хармоничне односе на линији контаката изграђених и природних структура,
- одредити посебан простор за развој инфраструктуре дуж главних излазних комуникација из општине према окружењу,
- стимулативним и рестриктивним мерама сачувати пољопривредно земљиште више бонитетне класе у алувијалним равнима река Ибра и Рашке, спречити његову конверзију у земљиште друге намене и сузбијати дивљу градњу на тим површинама (Пењишевић, 2010).

За развој пољопривреде од највећег значаја су површине обрадивог земљишта (оранице и баште, воћњаци, виногради и ливаде), с обзиром на то да је погодно за најинтензивнију производњу. Тако квалитетна земљишта се налазе у атарима сеоских насеља лоцираних у долинама река Ибра, Рашке и Јошанице (Гњилици, Казновићу, Рватима, Беоцима, Пискањи, Ковачима и Биљановцу), као и на нижим деловима обода Рашко-баљевачке котлине (Корлаће, Рудница, Милатковиће и Брвеница). Ограничавајући фактор са становишта земљорадње односи се на нагибе терена, на којима је све чешћа појава ерозије.

У брдским и планинским насељима општине Рашка постоје природни услови за сточарску производњу, користећи расположиве ливаде и пашњаке. На њима је могуће развијати економично сточарење, нарочито у високопланинским насељима која гравитирају Голији и Копаонику (Бадањ, Семетеш, Црна Глава, Лисина и Градац). Имајући у виду чињеницу да од укупних пољопривредних површина општине Рашка ливаде и пашњаци заузимају 64,30%, то се сточарство може сматрати најперспективнијом пољопривредном граном (Општине у Србији, 2010).

Скица 1. Структура пољопривредних површина, друштвена и индивидуална пољопривредна газдинства 2009. године

Површине под шумом такође представљају један од значајних природних ресурса општине Рашка. Већи шумски комплекси на овом простору налазе се у Ибарској долини (алувијалне шуме тополе и врбе) и на обронцима планина Копаоника, Голије и Рогозне (листопадне и четинарске шуме). Шуме захватају 29.475 ha или 44,15% површине територије општине Рашка, од чега је у друштвеном сектору 46,8%, а у приватном 53,2% (Општине у Србији, 2010). Значајно учешће шума у укупној површини општине Рашка, својим квалитетом даје основу за интензивнији развој дрвно-прерађивачке индустрије на овом простору. Да би се повећала економичност и рентабилност у газдовању шумама, неопходно је стално одржавати и подизати нове шуме и јачати њихове функције – производњу дрвета и шумског семена високог квалитета, заштиту тла од ерозивних процеса и слично (Љешевић, Милановић & Обрадовић, 2004).

Улога шумских површина у регионалном развоју општине Рашка базирана је на чињеници да је у сеоским насељима чији су атари знатно пошумљени (Крушевица, Раковац, Црна Глава, Градац, Бадањ, Плешин, Ковачи), могуће отворати погоне за прераду дрвета, производњу резане грађе и намештаја. На тај начин би се обезбедило запошљавање локалног сеоског становништва, а цео производни процес од примарне обраде дрвета до добијања готових производа, завршавао би се на територији општине. У условима када је већина села захваћена депопулацијом, ово би био један од фактора за ублажавања негативних демографских процеса и стварање повољних услова за живот и рад у руралном подручју општине Рашка.

Други правац регионалног развоја везан је за *изградњу саобраћајне, комуналне, водоводне, електричне и телекомуникационе инфраструктуре у свим насељима општине Рашка*. Саобраћајни и комуникациони системи и управљање комуналним сервисима, чине основу за развој, јер могу да обезбеде ефикасније обављање свакодневних активности и делатности становништва (Павловић, 2004). Када се говори о путној мрежи општине Рашка, треба истаћи да су на овом простору природни фактори за остваривање саобраћајних веза веома повољни. Ту се у првом реду мисли на тектонски склоп рељефа, који у највећем делу територије погодује трасирању саобраћајница. Изузетак чине планинска села на већим надморским висинама, која су због отежаног приступа, саобраћајно изолована. То се посебно односи на села Црну Главу, Раковац, Покрвеник, Војмиловиће, Боће, Биниће и Бело Поље, која ни на почетку друге деценије XXI века немају решен проблем путне и комуникационе инфраструктуре. Из тог разлога, изградња локалних асфалтних путева у планинском делу општине Рашка представља значајан правац регионалног развоја. На тај начин ублажиле би се миграције становништва из села у град.

На основу истраживања на терену, дошло се до закључка да даљи развој комплетне саобраћајне инфраструктуре општине Рашка треба базирати на:

- реконструкцији и модернизацији локалних, регионалних и магистралних путева и асфалтирању макадамских путева до најудаљенијих сеоских насеља од регионалног центра,
- модернизацији комуналне и водоводне мреже у градским и приградским насељима општине Рашка и изградњи локалних канализационих мрежа у њеном руралном делу,
- изградњи депонија за градска насеља Баљевац и Јошаничку Бању и приградска насеља Супње и Варево. У сеоским насељима, која представљају центре месних заједница,

- потребно је поставити контејнере за уклањање отпада, како би се обезбедила здрава животна средина,
- санацији постојећих сметлишта уз Ибар, Рашку и Јошаничку реку,
 - реконструкцији нисконапонске мреже у брдским и планинским сеоским насељима, али и у Биљановцу и Јошаничкој Бањи,
 - развоју мреже услуга фиксне и мобилне телефоније на читавом подручју општине Рашка (Пењишевић, 2010).

Стање саобраћајне мреже на почетку друге деценије XXI века најбоље илуструју подаци да се овде налази 552 km категорисаних путева, од чега је 275 са савременим коловозом. Од тога је 39 km магистралних, 113 km регионалних и 400 km локалних путева (Општине у Србији, 2010).

Табела 1. Дужина путева у општини Рашка по значају и подлози 2009. године (у km)

		Магистрални путеви		Регионални путеви		Локални путеви	
Укупно	Савремени коловоз	Укупно	Савремени коловоз	Укупно	Савремени коловоз	Укупно	Савремени коловоз
552	275	39	39	113	101	400	135

Извор: Општине у Србији 2010, РЗС, Београд

Магистрални путеви чине само 7% од укупне дужине свих путева на територији општине Рашка, при чему су у потпуности прекривени савременим коловозом. Територију ове општине тангирају магистрални путеви Краљево – Рашка – Нови Пазар – Рибариће (тзв. Ибарска магистрала) и Рашка – Лепосавић – Косовска Митровица (прикључак на Јадранску магистралу). Ибарска магистрала је најважнији путни правац, која је због задовољавајућег квалитета коловоза и развијене мреже путева нижих категорија, у потпуности искоришћена. Тиме је и улога општине Рашка као транзитног простора, функционално активирана. Регионална мрежа путева учествује са 20% у укупној дужини свих путева на овој територији, при чему је значајан податак да је 89% њихове укупне дужине прекривено асфалтом. Стање локалне мреже путева још увек није на задовољавајућем нивоу. Локални путеви чине чак 72,4% укупне дужине свих путева општине Рашка, при чему је њихова највећа дужина под туцаником (66,5%). Локална заједница, путем разних страних донација, врши модернизацију и реконструкцију локалних путева, са циљем да сва сеоска насеља са овог простора добију савремену асфалтну везу са саобраћајницама магистралног значаја. То би у сваком случају условило и

равномернији регионални развој и на извештан начин успорило даље иселјаване сеоског становништва из руралних делова општине Рашка. При решавању ових проблема, свакако треба имати у виду услове постојећег друштвено-економског развоја наше земље. Недостатак финансијских средстава за изградњу инфраструктуре представља ограничавајући фактор њеног развоја.

Трећи правац регионалног развоја везан је за *заштиту природе и културно – историјског наслеђа*. Њиме се дефинишу утицаји и последице људских делатности на природу и споменичко наслеђе, али се такође и утврђују принципи и критеријуми заштите. Ова концепција развоја базира се на планској организацији и уређењу простора општине Рашка, у односу на активности које се у њој одвијају. Све делатности и развојни процеси који су присутни на подручју општине, манифестују се одређеним утицајима на окружење. На основу анализе постојећег стања, односно природних и створених чиниоца, идентификовани су одређени утицаји на животну средину. То се пре свега односи на загађивање ваздуха, загађивање воде, деградацију земљишта, проблем буке и проблем управљања отпадом. Дефинисање мера заштите има за циљ да се утицаји на животну средину сведу у границе прихватљивости, односно допринесу спречавању, смањењу или отклањању сваког значајнијег штетног утицаја (Филиповић & Обрадовић, 2008).

Мере заштите животне средине на територији општине Рашка односе се на:

- смањивање загађености ваздуха испод дозвољеног нивоа у градским насељима Рашки и Баљевцу због развијене индустријске функције, али и у осталим насељима општине због емисије гасова из ложишта домаћинстава која се греју на чврста горива (дрва, угаљ),
- предузимање мера за очување и заштиту површинских и подземних вода, њихових резерви, квалитета и количине. Реке Ибар и Рашка су угрожене енормном количином чврстог отпада услед постојања великог броја дивљих депонија уз њихове обале. Испитивање квалитета воде реке Рашке, вршено 2005. године од стране Завода за јавно здравље у Краљеву, показало је значајно погоршање од изворишта до ушћа. У њој се налази велика количина комуналног отпада са територије Новог Пазара, а између осталог и знатне количине медицинског отпада који је изузетно опасан, тим пре што услед честих излива реке он доспе на обрадиве површине,

- строгу заштиту и контролу изворишта за водоснабдевање, где је потребно применити све неопходне мере да би се зона непосредне заштите, уже и шире зоне изворишта водоснабдевања заштитиле од утицаја активности на том простору. Најзначајније извориште водоснабдевања за општину Рашка је водозахват на реци Брвеници, изграђен 1997. године,
- заштиту земљишта, посебно високо квалитетног, од ерозије, нехигијенских депонија (сметлишта), прекомерне употребе агрохемијских средстава, процедурних вода, непланске изградње и сл. Имајући у виду да земљиште представља велики привредни и еколошки потенцијал општине Рашка, његова заштита и коришћење треба да буду засновани на равнотежи привредног и еколошког развоја,
- изградњу градске депоније и санацију постојећих дивљих депонија и сметлишта у општини, пре свега у Рватима и Баљевцу. За сада још увек не постоји никаква документација за изградњу депоније, као ни Генерални пројекат решавања проблема одлагања чврстог отпада. Прикупљени отпад се за сада не рециклира, али надлежно комунално предузеће у наредном периоду планира увођење селектованог сакупљања отпада увођењем контејнера за папир и „пет“ амбалажу (Социо-економска анализа општине Рашка, 2008; Пењишевић, 2010).

Активна политика заштите животне средине услов је за укупно унапређење квалитета живота у општини Рашка. Поред заштите природе, трећи правац регионалног развоја односи се и на заштиту културно – историјског наслеђа. Имајући у виду да се на овом простору налазе културно – историјски споменици националног значаја (манастири Градац, Кончул, Стара и Нова Павлица), њима у урбанистичко – уређајним основама треба да буде посвећена посебна пажња. До сваког манастира треба изградити добре прилазне путеве, као и комплетну канализациону и водоводну мрежу. У планирању регионалног развоја предвиђена је њихова боља презентација на сајмовима туризма, како би се богато културно – историјско наслеђе могло укључити у туристичку понуду општине Рашка.

Четврти правац регионалног развоја везан је за *равномеран функционални развој руралног и урбаног дела општине Рашка*. То се може постићи интензивнијим развојем пољопривреде (нарочито сточарства и воћарства), децентрализацијом индустрије и развојем сеоског туризма.

Показатељ привредне активности општине Рашка је народни доходак по делатностима. Осамдесетих година XX века индустрија је била водећа грана привреде на овом простору, па је сразмерно томе и њено учешће у структури народног дохотка било највеће. Из табеле 2 види се да је проценат учешћа индустрије у структури народног дохотка 1981. године износио је 47,1%, што је било скоро три пута више у односу на пољопривреду, чије је учешће било 16,7%. Међутим, након 1990. године на подручју општине Рашка, као и целе земље, дошло је до привредног колапса изазваног економском кризом. Тада је највећи број радника запослених у индустрији, остао без посла. Иако до тада маргинализована, пољопривреда је постала водећа привредна грана, која је обезбеђивала минимална средства за живот овдашњем становништву. Почетком XXI века почиње да јача утицај пољопривреде у структури привреде, пошто је економска ситуација приморала становништво да се бави њоме. Ту чињеницу најбоље илуструју подаци приказани у табели 2, где је учешће пољопривреде у структури народног дохотка 2002. године било највеће од свих осталих грана привреде.

Табела 2. Структура народног дохотка општине Рашка по делатностима (%)

Година	Укупно	Индустрија и рударство	Пољопривреда	Грађевинарство	Саобраћај и везе	Трговина	Угоститељство и туризам	Остало
1981	100	47,1	16,7	7,3	6,7	10,3	5,8	6,1
1991	100	34,2	18,6	11	-	15	19,1	2,1
2002	100	24,2	33,4	8,6	9,8	14,6	8,5	0,9

Извор: Општине у Србији, РЗС, Београд.

Правци развоја пољопривреде у општини Рашка зависе од улагања у ову привредну грану, од стране државе и локалне самоуправе. На основу истраживања на терену, констатовано је доста лоше стање у пољопривреди, која се на почетку XXI века препознаје по финансијској исцрпљености и ниској продуктивности. Минимална улагања у ову привредну грану утицала су на пад приноса и квалитет свих видова производње, иако чињенице указују да села општине Рашка могу бити ослонац регионалног развоја.

Значајно учешће ливада и пашњака у структури пољопривредних површина општине Рашка (64,30%), што је у раду приказано на графикону 1, потврђује чињеницу да овај крај има добре предуслове за развој сточарске производње. Оно што је даље неопходно јесте то да се одређеним мерама обезбеди квалитетнија производња меса, млека, сира и вуне. Интензивнији развој говедарства и овчарства морала би да прати изградња погона за прераду (кланице и млекаре), како би се производили квалитетни производи са дефинисаним географским пореклом. У том смислу потребно је набавити нову механизацију типа балирки, вила, косачица, сејачица и берачица за кукуруз, јер је постојећа већ застарела. Аутоматске машине допринеле би бржем обављању посла и обезбедиле већу производњу. Тиме би се посао становништву, које жели да се бави сточарством, знатно олакшао, а истовремено би се повећали вишкови меса, млека, млечних производа и вуне. Да би се побољшало стање у сточарству, најважније је регулисати пласман производа, како би ова грана пољопривреде постепено изашла из кризе.

У циљу економског јачања руралног дела општине Рашка и ублажавања процеса даљег исељавања младог становништва из њеног брдско – планинског дела, неопходно је пољопривредницима обезбедити новчане кредите за куповину савремених средстава за рад. Истраживања на терену показала су да је број сточарских фарми овде изузетно мали. Имајући у виду такво стање, један од праваца развоја сточарства требао да буде и изградња породичних мини фарми у Трнави, Гњилици, Побрђу, Грацу и Брвеници. Капацитети за прераду меса и млека су такође оскудни, па би њихова изградња довела до тога да се производни циклус завршава финалним производом у оквиру саме општине. Све би то довело до повећања животног стандарда становништва, а тиме и побољшања услова живота на селу. Да би се до првих позитивних резултата дошло, неопходно је сеоском становништву обезбедити економску сигурност путем откупа њихових производа. На тај начин би се и делимично успорио процес деаграризације, који је већ интензивно захватио села ове општине.

У будућем развоју пољопривреде, ратарство мора бити интензивирао кроз производњу квалитетних сорта воћа, поврћа и житарица, у чему треба више ангажовати становништво. У области воћарства, шљиве и јабуке у општини Рашка имају далеко мањи принос од по стаблу од просека у Србији, па зато један од праваца треба да буде повећано улагање у воћарство. То се пре свега односи на промене традиционалног гајења воћа и узгој квалитетних сорти, које дају загарантовани принос.

Крајем XX века у општини Рашка је порастао интерес за гајање малине, увођењем у производњу нових сорти овог воћа. По гајењу малине нарочито се истичу села и засеоци лоцирани поред регионалног пута који води од Биљановца према Копаонику: Пековићи, Жерађе, Прибој, Жупањ, Чамаге, Паљештица и Вележ (Пењишевић, 2010). Продаја малина представља значајан извор прихода домаћинствима која је гаје, поготову ако се има у виду да је њена откупна цена у извесној мери економски исплатива. Обзиром на спремност становништва да се бави овом врстом воћарства, један од праваца будућег развоја треба да буде повећање засада малина и у другим сеоским насељима општине Рашка. Међутим, неповољност за развој воћарства јесте непостојање хладњача за складиштење воћа и адекватних прерађивачких капацитета, што је свакако ограничавајући фактор развоја.

Имајући у виду природу овог простора, будући програм развоја пољопривреде не би смео изоставити шумске производе и лековито биље, чија би производња била максимално профитабилна. Идеални услови за производњу боровнице, бруснице и другог јагодичастог воћа, постоје у подголијским и подкопаоничким селима Лисини, Шипачини, Бељаку, Семетешу, Плешину и Себимиљу. У њима је неопходно подићи сушаре лековитог биља и на тај начин запослити локално сеоско становништво, како би корист била обострана.

Један од праваца развоја пољопривреде подразумева и пружање стручне помоћи пољопривредном становништву, њихову едукацију и информисање у смислу новина у развоју ове привредне гране. Под покровитељством Министрства пољопривреде Републике Србије, од 2012. године тај посао на терену обавља саветодавна служба одсека за пољопривреду општине Рашка, путем организовања стручних предавања носиоцима пољопривредних газдинстава. Едукација и информисаност подразумева:

- давање стручних савета пољопривредним произвођачима од стране стручњака у смислу како да наступе на конкурентском тржишту,
- сталну информисаност пољопривредних произвођача о могућностима коришћење финансијских средстава од стране државе и локалне самоуправе,
- едукацију пољопривредника ради удруживања у сродне гране ради лакшег приступа тржишту итд.

Табела 3. Преглед пољопривредних задруга и удружења у општини Рашка 2010. године

Назив	Локација	Делатност
Земљорадничка задруга „Рашка“	Рашка	Пољопривреда
Земљорадничка задруга „Рвати“	Рвати	Пољопривреда
Земљорадничка задруга „Никољача“	Супње	Пољопривреда
Удружење воћара	Баљевац	Унапређење воћарства
Удружење пчелара	Баљевац	Унапређење пчеларства
Удружење пчелара	Рашка	Унапређење пчеларства
Еколошка задруга „Милатковићи“	Рашка	Пољопривреда

Извор: Локална самоуправа, Сектор за пољопривреду, Рашка

Други аспект равномерног просторно – функционалног развоја руралног и урбаног дела општине Рашка везан је за *децентрализација индустрије*, чији је главни циљ смањење прилива радног контингента у градска насеља и побољшање услова за живот и рада на селу. Повољни услови за децентрализацију малих и средњих предузећа постоје у Рватима (погони пекаре „Житко“), Беоцима (фабрика за прераду воде), Брвенику (фабрика гумених црева „Рекорд“), Грацу (фабрика за производњу и флаширање минералне воде „Ива“) и Павлици (погон за прераду и паковање семенског кромпира). Развој индустрије у руралном делу обезбедио би уравнотеженији размештај активног становништва са размештајем производње у непољопривредним делатностима и смањивање миграција село – град (Павловић, 2004).

Развој сеоског туризма представља трећи аспект просторно – функционалног развоја, који је заснован на већој улози локалне самоуправе у његовој афирмацији. У општини Рашка сеоски туризам током читаве године је могуће развијати у Брвеници, Павлици, Семетешу и Бадњу, а док је у осталим високопланинским селима овај вид туризма могуће развијати само у сезони. Да би се у селима остварила већа туристичка потрошња, локалне капацитете треба више пропагирати и њихову понуду прилагодити потребама туристичке тражње. На бројним манифестацијама, које се током календарске године одржавају у општини Рашка, Туристичко-спортска организација је утврдила да постоји интересовање за одмор и рекреацију туриста у овдашњим селима. Из тог разлога би сеоско становништво требало подстаћи на изградњу кућа које би могле да прихвате одговарајући број туриста, уз одговарајући комфор. У том случају, ангажовање чланова домаћинства на пружању услуга и пласману производа кроз исхрану туриста, представљали би значајан допринос посредном запошљавању сеоског становништва. То би омогућило стицање прихода, што би у

извесној мери побољшало животни стандард и ублажило миграње младог становништва са села.

Да би сеоски туризам искористио своју развојну шансу у овој општини потребно је:

- извршити попис еколошко чистих подручја на овом простору са циљем еко – производње органске хране,
- евидентирати старе куће занимљиве архитектуре у сеоским подручјима и извршити њихову ревитализацију,
- пружити финансијску и стручну помоћ домаћинствима која се определе за бављење сеоским туризмом,
- отворити етно села на подручјима у непосредној близини културно – историјских споменика (Градац, Павлица и др.), као и на ободу туристичких центара Копаоника и Голије,
- промовисати и неговати старе занате и домаће радиности, кроз израду сувенира и маскоте туристичке општине будућности,
- организовати сајмове за промоцију и продају домаћих производа у туристичким центрима овог краја у периоду када их посећује највећи број туриста,
- основати локалну туристичку агенцију која би конципирала и реализовала пројекат чији би задатак била промоција туристичких вредности општине Рашка (Пењишевић, 2010).

Реализација наведених активности и поштовање основних аспеката равномерног функционалног развоја урбаног и руралног дела општине Рашка, зависи од грађана, локалних органа и државе и може се постићи само њиховим повезивањем и координацијом.

Закључак

Наведени правци регионалног развоја општине Рашка треба да обезбеде већи степен функционалне интегрисаности географског простора, решавањем актуелних проблема кроз израду акционих планова, који би били прихваћени од стране локалне самоуправе. Теренска проучавања на овом простору потврдила су могућност развоја пољопривреде, рударства и туризма, делатности за чији развој у општини Рашка постоје значајни природни потенцијали. Према Дугорочном друштвеном плану, у средишту развојне оријентације треба да буде даљи развој екстрактивног и прерађивачког индустријског комплекса, али и динамизирање развоја агрокомплекса (индустрије меса, млека, хлеба и пецива) и подстицање развоја мале привреде и услужних делатности. Тиме би се, у блиској

будућности, могло очекивати да општина Рашка изађе из круга недовољно привредно развијених и да се њен даљи регионални развој базира на рационалном искоришћавању природних ресурса.

Реализација предлога мера равномерног регионалног развоја ове општине у југозападном делу Србије, јесте дугорочан процес. Он се не може спровести једнократним појединачним активностима, већ је потребно да се кроз сарадњу локалне заједнице и државе препознају приоритетни проблеми општине Рашка, који ће се временом постепено решавати.

Литература

- Васовић, М. (1988). *Копионик*. Српско географско друштво. Посебна издања, књига 65, 59 – 60.
- Војногеографски институт. (1970). *Топографска карта 1: 50 000, Лист Нови Пазар 1. (Број листа 580-1)*. Београд.
- Љешевић, М., Милановић, М., & Обрадовић, Д. (2004). Заштићена природна добра као фактор развоја. Научна монографија: *Сјенички крај – антропогеографска проучавања*. Београд: Географски факултет, 68 – 69.
- Обрадовић, Ј. Ђурђевић, Ј., & Васић, Н. (1992). *Језерска седиментација у миоцену – неки примери у Србији*. Записници СГД, јуб. књ. 1891 – 1991, 170.
- Општина Рашка и невладина организација „ПРО“. (2009). *Стратегија одрживог развоја општине Рашка 2009 – 2019. године*. Рашка
- Општине у Србији (1983 – 2010)*. Београд: Републички завод за статистику.
- Павловић, М. & Родић, Д. (1994). *Географија Југославије I*. Београд: Савремена администрација.
- Павловић, М. (2004). Привреда. Научна монографија: *Сјенички крај – антропогеографска проучавања*. Београд: Географски факултет, 75 – 77.
- Павловић, М., & Шабић, Д. (2005). Правци регионалног развоја општине Сјеница. *Гласник Српског географског друштва, 85 (1), 63 – 71*.
- Пењишевић, И. (2010). Фактори и правци регионалног развоја Рашког краја. Магистарски рад, Београд: Географски факултет, 169.
- Регионална агенција за економски развој Шумадије и Поморавља. (2008). *Социо – економска анализа општине Рашка*. Рашка

- Републички завод за статистику Србије. (2004). *Упоредни преглед броја становника и домаћинства 1948 – 2002. године. Попис становништва, домаћинства и станова у 2002. години (књига IX)*. Београд.
- Савезни завод за статистику. (1966). *Пол и старост. Попис становништва 1961. године (књига XI)*. Београд.
- Филиповић, Д., & Обрадовић, Д. (2008). Анализа стања и мере заштите животне средине у општини Суботица као основа стратегије одрживог развоја овог подручја. *Гласник Српског географског друштва*, 88 (3), 61 – 73.